

Valentin Asparuhov, Assoc. Prof. PhD

Rusalena Pendzhekova-Hristeva, Assoc. Prof. PhD

Tracing the Memory: “Mini Maritsa-Iztok” in the Archives of the State Security Service

v_asparuhov@uni-plovdiv.bg

rusalena@uni-plovdiv.bg

DOI: 10.69085/kairos20257092

Валентин Аспарухов

Русалена Пенджекова-Христева¹

ПО СЛЕДИТЕ НА ПАМЕТА: „МИНИ МАРИЦА-ИЗТОК“

В АРХИВИТЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ²

Keywords: “Mini Maritsa-Iztok,” literni files, State Security Service, archival documents

Abstract: The article examines archival documents of the State Security Service (DS) related to the “Mini Maritsa-Iztok” industrial complex during the 1960s and 1970s. Through an analysis of materials from literni (code-name) files, it traces how agent–operative and counterintelligence activities influenced organizational–managerial and technical–engineering decisions and challenges within this strategic energy sector. The study presents specific examples illustrating the mechanisms of surveillance, control, and institutional intervention exercised by the DS.

Както е известно, комплексът „Мини Марица-изток“, изграден през 50-те години на ХХ век, е най-големият въгледобивен обект в България и на Балканите. Историята му започва на 16 юни 1951 г., когато с решение на Министерския съвет се създава държавното минно предприятие „Марица-изток“ със седалище в с. Трояново. Това решение поставя основите на мащабен проект за открит добив на въглища в Източномаришкия басейн – район с огромни запаси от лигнитни въглища, които ще определят енергийното бъдеще на страната. През следващото десетилетие започва целенасочено изграждане на рудници и инфраструктура, превръщайки района в ключов център за индустриализацията на България. С площ около 240 кв. км и три основни рудника: „Трояново-1“, „Трояново-Север“ и „Трояново-3“, комплексът постепенно се утвърждава като основен източник на суровина за електроенергетичните централи и осигурява значителна част от електропроизводството в страната. Добиваните въглища захранват ТЕЦ „Марица-изток 1“, ТЕЦ „Марица-изток 2“, ТЕЦ „Марица-изток 3“, както и единствената фабрика за брикети в България, разположена в град Гълъбово.

¹ Преподаватели в катедри „Философия“ и „История и археология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

² Това изследване е финансирано от Европейския съюз - NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

Понастоящем „Мини Марица-изток“ ЕАД е изцяло държавно дружество, част от „Български енергиен холдинг“ ЕАД, и продължава да бъде основен доставчик на лигнитни въглища за енергийния сектор. С повече от седем десетилетия история, комплексът остава символ на енергийната независимост на България, като днес се превръща и във важен елемент в дискусиите за устойчива трансформация и „Зелената сделка“.

Историята на „Мини Марица-изток“ отразява развитието на открития въгледобив в България и формирането на една от най-мощните индустриални структури в Югоизточна Европа. Неговото значение надхвърля чисто икономическите показатели, тъй като представлява стратегически елемент от системата на националната сигурност. Именно тази роля обяснява повишения интерес на държавните институции и специалните служби към комплекса още от първите години на неговото съществуване. Индустриалният процес през онези години се развива в контекста на система, която поставя акцент не само върху производствените резултати, но и върху строгия контрол на ключовите икономически сектори. Затова зад фасадата на индустриалното се разгръща по-малко видим, но систематичен процес на непрекъснат контрол и наблюдение, осъществяван от органите на Държавна сигурност (ДС). Това е обяснимо предвид значението на енергийния отрасъл за икономиката на страната. Службите имат комплексна роля за контрол и обезпечаване на функционирането на минния комплекс и свързаните с него обекти. Те паралелно документират и архивират – чрез секретни и негласни средства – не само институционалната история, но и социалната динамика, включително дейността на маргиналните групи и процесите в обществото като цяло.

Досегашните научни изследвания върху миннодобивния и енергийния сектор са насочени основно към технологичния напредък, икономическите показатели и стратегическата роля на комплекса „Мини Марица-изток“. Въпреки значимостта на тези проучвания, те оставят на заден план въпроса за системния контрол, упражняван от ДС, както и за влиянието му върху развитието и управлението на енергийния сектор. Липсата на детайлни изследвания по тази тема очертава необходимостта от по-задълбочен поглед към ролята на службите в изграждането и контрола върху индустриалната инфраструктура. Подобна възможност предоставя документацията, съхранявана в *Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към органите на Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (АКРДОПБГДСРСБНА)*. Архивните материали съдържат ценни сведения за оперативния контрол, методите на наблюдение на персонала, както и за процеса на архивиране на институционална и социална информация. Въпреки, че през 2016 г. Комисията по досиетата да издаде документалния сборник *Държавна*

сигурност и българската енергетика (1944–1991)³, а значителна част от материалите вече са разсекретени и достъпни за изследователите, конкретната роля на ДС в изграждането, функционирането и обезпечаването на комплекса „Мини Марица-изток“ продължава да бъде сравнително слабо разработена в научната литература.

В този контекст целта на настоящото изследване е, въз основа на наличните архивни документи от Архива на Комисията по досиетата, да се представят и анализират механизмите за контрол, наблюдение и оперативно обезпечаване на комплекса „Мини Марица-изток“ през 60-те и 70-те години на XX век и тяхното отражение върху развитието и управлението на миннодобивния сектор в контекста на държавната енергийна политика.

Агентурно-оперативна и контраразузнавателна дейност

Особено ценни за изследването на ролята на ДС в енергийния сектор са архивните материали, свързани с въгледобивния комплекс „Мини Марица-изток“. Сред тях се открояват литерните дела, водени за всеки обект на оперативно обслужване – дела, които обичайно приключват със закриването или реорганизацията на съответните структури. Следва да се уточни, че понятието *литерно дело* се дефинира в инструкциите по оперативния отчет на ДС от различни периоди. В най-общ план литерно дело се завежда на всеки обект на оперативно обслужване и обикновено се прекратява с разформироването или ликвидирането на обекта. В последната съхранена *Инструкция за оперативния отчет на ДС от 1978 г. в Глава втора, чл. 7, ал. 1, т. 7* се съдържа следната дефиниция: *Литерно дело – образува се за систематизиране на материали, характеризиращи оперативната обстановка по отделни обекти с важно значение за сигурността на страната (предприятия, учреждения, ведомства, институти, творчески съюзи, военни части и др.), на капиталистически представителства, капиталистически търговски кораби, морски транспортни и туристически фирми, които имат постоянни контакти с Народна Република България, лагери за бегълци зад граница и др. Литерно дело се образува и по определена линия на работа на органите на ДС (американски, гръцка, турска и др.), по чуждестранни студенти, аспиранти, специлизанти, моряци, по противодържавни елементи и др., както и на провеждани у нас международни съвещания, конгреси, симпозиуми и др., в които участват и представители на капиталистически страни. Литерно дело може да се образува и за направление, което*

³ Из архивите на ДС. Том 33: Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991). Документален сборник: разширен вариант. DVD. София: КРДОПБГДСРСБНА, 2016.

активно се използва от лица за преминаване на границата без разрешение от надлежните органи на властта⁴.

В настоящото изследване понятието се използва именно в този смисъл. В литерните дела по темата се съхраняват материали от ключови звена като *Енергийно производство*;⁵ *Енергийно управление*; ⁶ *Управление „Въглища“ към Комитета по енергетика и горивата*; ⁷ *Научноизследователски институт по енергетика и горивата*;⁸ *Постоянната комисия по въглищната промишленост при Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ)*⁹. Данните, свързани с агентурната дейност, се съдържат в специализирани регистрационни карти от оперативния отчет, в които се посочват дата и регистрационен номер, псевдоним, вид и статус на делото, основанията за неговото откриване, сферата от обществено-политическия живот, както и каналът, по който то е заведено. Сферите на обществено-политическия живот, по които традиционно се откриват делата, обхващат промишлеността, селското стопанство, външната търговия, планирането, материално-техническото снабдяване, охраната на границата, безопасността на труда и др. Каналите, по които се завеждат, включват: българи от „вражеската емиграция“; лица, излизащи или работещи зад граница; лица със смесени бракове; носители на турски национализъм; политически емигранти и белоемигранти; чужди граждани, постоянно пребиваващи в България; технически специалисти в търговски предприятия; участници в международни форуми, командировки и други подобни дейности. В рамките на такива дела се събират и систематизират сведения за уязвими обекти и съоръжения в рудниците и топлоелектрическите централи, както и информация за аварии и произшествия. Това превръща литерните дела в особено ценен източник за реконструкция на рисковите зони и проблемните процеси в енергийния сектор.

Началото на системното документиране и наблюдение върху стратегическите енергийни отрасли може да се проследи от януари 1964 г., когато са открити литерни дела за *Управление „Въглища“* и *Енергийно управление към Комитета по енергетика и горивата*. Регистрирани в отдел III на ДС, въпросните имат за цел съхранение на материали, отнасящи се както до развитието на каменовъглената промишленост, така и до изграждането и експлоатацията на

⁴ Инструкция за оперативния отчет на ДС от 1978 г.
<[https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-l-20-ot-1978g.-\(M-f.1-op.11-a.e.320\)-compressed.pdf](https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-l-20-ot-1978g.-(M-f.1-op.11-a.e.320)-compressed.pdf)> (29.08.2025).

⁵ АКРДОПБГ ДСРСБНА – М, VI-Л-569.

⁶ Пак там, VI-Л-627.

⁷ Пак там, VI-Л-628.

⁸ Пак там, VI-Л-631.

⁹ Пак там, VI-Л-849.

енергийни обекти. Тяхното създаване бележи началото на целенасочен и централизирано организиран контрол над стратегическия енергиен сектор¹⁰.

В този контекст особено показателен е случаят от 16-ти януари 1964 г., когато по предложение на капитан С. Г. М. от отделение I-во, отдел VI-ти при II-ро управление на Държавна сигурност се създава литерно дело за Държавно стопанско управление (ДСО) „Въглища“. Предлага се в управлението да работят общо 64 души, предимно инженерно-технически кадри, като главното предназначение на управлението е да оказва ръководство и помощ на всички минни предприятия в страната¹¹. Както е видно от едно строго поверително предложение, четири години по-късно управление „Въглища“ към Министерството на енергетиката и горивата е на пълно агентурно обслужване. В предложението се казва, че обектът се състои от 5 дирекции (подземна, открита, капитално строителство, икономическа и търговска) с 2 сектора – пласмент и внос-износ. Общият щат е 160 човека. Обединението „Въглища“ ръководи всички минни предприятия за добив, като основни задачи са: работа по установения и новопроявяващ се вражески контингент; опазване на маркшайдерските¹² планове с нанесена координатна система и баланса по внос; предотвратяване на аварии в подземните и открити рудници; работа по заминаващите специалисти зад граница; работа по специалистите от капиталистическите страни, посещаващи предприятията от обединението с търговска цел; работа по получени сигнали и други. Горните задачи се осъществяват с помощта на трима агенти и дванайсет доверителни връзки, като се планира да се извърши вербовката на нова агентура съгласно възникващите нужди¹³.

Анализът на архивните материали показва, че ДС утвърждава своята дейност в енергийния сектор като интегрирана част от управлението на националната енергийна сигурност. Наблюдението обхваща както технологичните процеси и безопасността на производството, така и потенциалните политически и социални рискове, което показва стратегическата роля на службите за превенция на критични ситуации. През 70-те години на XX век ДС разширява наблюдението и върху международното сътрудничество в рамките на СИВ, включително *Постоянната комисия на СИВ по въглищна промишленост* (1975 г.) и *Постоянната комисия на СИВ по електроенергетика* (1976 г.). В работата на тези комисии участват висши ръководители от българския енергиен сектор, а в тяхната структура се създават работни органи и научно-технически съвети със задачи, обхващащи широк кръг въпроси:

¹⁰ Пак там, VI-Л-628, ч. 1, л. 19; VI-Л-627, т. 1, л. 113.

¹¹ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, ч. 1, л. 1.

¹² Маркшайдерството (на немски: Markscheider – от Marke – „граница“ и scheiden – „разделям, отсичам“) е наука, която се занимава с измервания под и над земята при изграждане на подземни минни изработки, подземно строителство на съоръжения или наземен добив на полезни изкопаеми (бел. авт.).

¹³ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, ч. 1, л. 1.

проектиране, строителство и разработване на подземни и открити рудници; хигиена и безопасност на труда; стандартизация; общи енергийни въпроси; термични централи, водни електроцентрали, атомни електроцентрали; и научни изследвания. Интензивните международни контакти и поверителният характер на материалите обуславят засилена контраразузнавателна дейност, насочена към предотвратяване на изтичане на информация, както и към наблюдение за антисъветски и националистически прояви¹⁴.

В рубриците „агентурно-оперативни материали“ могат да се открият и списъци на лица, за които са налични компрометиращи данни, както и регистри на агентура и доверителни връзки. Наред със сигналите от граждани, макар и формално недостатъчни за откриване на оперативно дело, тези материали имат индикативна стойност за характера и обхвата на наблюдението¹⁵. Още на този етап от архивните материали се очертава едно отчетливо впечатление: значителна част от агентурните сведения се основават на случайни разговори, слухове, битови наблюдения и лични конфликти, а вниманието на органите на ДС често се насочва не само към професионалната дейност, но и към приватните пространства на наблюдаваните лица. Именно чрез подобни материали се разкрива не само мащабът, но и баналността, хаотичността и в редица случаи моралният упадък, който влече след себе си самата агентурна практика. Тази тенденция може да бъде илюстрирана чрез множество конкретни примери от разглеждания период. В началото на 1964 г. агент „Геров“ свидетелства, че при постъпването си на работа в рудник „Трояново-2“ се е заинтересувал от договорените за доставка резервни части за механизирани техника. След като получил със значително закъснение необходимите данни, ги анализирал и стигнал до извода, че част от сключените от предприятието договори следва да бъдат отказани. Въз основа на тези предварителни изводи той успял да си издейства двадесетдневна командировка в тогавашната ГДР, в рамките на която обиколил заводите на доставчиците. По негови наблюдения, в стремежа си към задгранични командировки, служители на предприятието извършвали редица нередности, включително заявяване на предсрочни доставки на резервни части по редовни договори, като същите пристигали почти година преди въвеждането в експлоатация на машините, за които са предназначени¹⁶.

По същия повод агент „Пламен“ съобщава, че от свой познат е научил за нередни договаряния на инж. С. Ц., осъществявани чрез външнотърговското предприятие „Металимпорт“. Посочва се наличие на предварително набелязани, но излишно заявени резервни части, като нанесените по този начин щети възлизали приблизително на 1 милион лева нови пари. Като конкретен пример се сочат 24 комплекта ходови вериги за багер РС-1200, които

¹⁴ Пак там, с.382-383, 397-398.

¹⁵ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, ч. 1, л. 23-25.

¹⁶ Пак там, л. 26-27.

не спадат към бързоизносващите се елементи. Друг случай засяга договорени резервни части, вече пристигнали за машина тип „дизел-багер“, която към този момент все още не е доставена в предприятието. Освен това за инж. С. Ц. циркулирали слухове, че е внасял контрабандно килими от Румъния, използвайки за целта тендерите (специалните вагони за въглища и вода) на локомотивите. Според агентурните сведения, последният е пребивавал в ГДР на чужда издръжка по време на своите отпуски, като същевременно е участвал в договарянето на доставки на машини от Германия и Чехословакия за комплекса „Марица-изток“¹⁷.

Особено активен е агент „Метерних“, който от средата на 1964 г. започва да подава системни сведения за инж. Н. Ц. В тях се твърди, че споменатият критикува „сляпата привързаност“ към Съветския съюз, изразява възхищение от политиката на Румъния и заявява, че страната постепенно се е дистанцирала от Съюза, което според него е довело до по-добър жизнен стандарт за населението. Подобни оценки прави и по отношение на Полша, Унгария и Чехословакия, като в контраст посочва, че в България ръководството се държи „сляпо“ за Съветския съюз, тъй като според него не е способно на самостоятелно управление дори за един ден. В изказванията му се акцентира още върху поскъпването на живота и липсата на реално равенство, тъй като министрите и партийната номенклатура получавали „неимоверно високи“ възнаграждения, докато населението, по думите му, е „ограбено“. В същото време партията организира банкети за хиляди левове, а делегации непрекъснато пътували и разходвали значителни средства. Според него това натрупване на напрежение неизбежно ще доведе до обществен взрив. След постъпването на тези сведения срещу инж. Ц. е открито основно проучване¹⁸. По-късно, отново по данни на агент „Метерних“, започва проучване и срещу инж. К. Б. Основание за това стават негови изказвания, свързани с възможно откъсване на Чехословакия от Съветския съюз, както и предположения, че подобно развитие би настъпило и в България, която според него се намира пред фалит и управленска безизходица. В сведенията се посочва, че при такъв сценарий няма да бъде възможно изплащането на заплати, което би довело до общонационален блокаж¹⁹.

В началото на 1968 г. се регистрира дейността на агент „Стариков“, който съобщава, че част от сътрудниците в стопанско обединение „Въглища“ подхождат формално и безотговорно към служебните си задължения. По-специално се посочва отдел „Енергомеханичен“ към дирекция „Открити разработки“, където, според агента, служителите в голяма част от работното време бездействат, водят несъществени разговори и не се занимават с производствени въпроси. В сведенията се отбелязва, че значителна част от времето се изразходва за уреждане на лични

¹⁷ Пак там, л. 29-30.

¹⁸ Пак там, л. 40.

¹⁹ Пак там, л. 98.

въпроси, свързани с допълнителни възнаграждения, служебни облаги и подготовка на условия за задгранични командировки. Подозира се координация в това отношение между инженерите Ч. и Ц.²⁰

През януари 1969 г. агент „Сигнал“ подава сведение, отнасящо се до Б. Б., който е засечен в подозрителни контакти с чужденци и западни фирми. Описан е като човек с ниска дисциплина, безотговорно поведение в професионален и семеен план, и нестабилен личен живот, включително последователни брачни разпади. Посочва се, че поддържа близки отношения с представители от ГДР и при посещенията им в България често е определян за техен преводач от ръководството на комплекса „Марица-изток“. Агентът отбелязва, че след приключване на официалните преговори Б. продължава неформалните си контакти с чужденците, което поражда съмнения, че предварително ги информира и по този начин затруднява работата на съвместната българо-немска експертна група. По време на командировката си в Лайпциг през септември 1968 г., свързана с техническото изясняване на комплексна линия за Кремиковци, той поддържа едновременно взаимоотношения с две германки – фризьорка и управителка на ресторанта в хотел „Астория“, където е настанена делегацията. Сам споделял, че е обещал брак и на двете, което почти води до публичен скандал. Отбелязва се още, че Б. често напускал хотела вечер и посещавал барове заедно с ръководителя на групата инж. К. При подготовката за отпътуване той заявил, че няма да се върне с делегацията, позовавайки се на „домашен отпуск“, за който твърди, че му е разрешен²¹.

На 28 април 1974 г. капитан С. П. изпраща докладна записка до началника на 10-и отдел при Второ главно управление на ДС, в която се съобщава за провеждани изследвания на глините, покриващи въглищните пластове. Според данни на ръководството на комплекса, при лабораторен анализ е установено наличие на злато в количество 0,044 мг/кг, както и следи от уран и други редки метали. Отбелязва се, че при потвърждаване на тези резултати находката би имала съществено значение за народното стопанство. В същото време се подчертава, че изследванията се извършват без публичност, но под засилено наблюдение²².

В началото на 1976 г. резидент „Попов“ подава агентурно сведение, според което при посещение в дома на П. Г. от с. Ковачево, Сливенско, последният му доверява „тайна информация“, свързана с лице на име С. Х. от с. Млекарево, Сливенски окръг. По думите му Х. разполага с японска сметачна машина, подарена от Е. Щ. – български гражданин от немски произход, работещ като преводач на германските специалисти в района на с. Ковачево.

²⁰ Пак там, л. 104-107.

²¹ Пак там, л. 108-116.

²² Пак там, л. 194-195.

Сведенията илюстрират степента на подозрителност и повишения интерес към всеки контакт с чужденци, независимо от неговата действителна значимост²³.

Агент с инициали „ДЛ“ съобщава, че през декември 1975 г. е командирован във фирмата „Дрегер“ в град Любек с цел участие в едноседмичен курс по минно-спасителна апаратура, заедно с други представители на стопанско обединение „Въглища“. Командировката е била изцяло финансирана от приемащата страна, като още при пристигането си всеки от участниците е получил парична сума в размер на 450 германски марки. Групата била заведена на организирани посещения, включително в крайбрежния град Хил (Кил – бел. авт.), където обядвали в хотел за сметка на домакините. Същевременно немският представител, господин Елес, предложил посещение на прожекция на порнографски филм, съпроводено с консумация на алкохол. По-късно групата е насочена към различни търговски обекти, като макар първоначално да разглеждат стоки, впоследствие получавали касетофони, магнетофони и други предмети. В края на командировката част от тях закупили карти за игра, украсени с порнографски изображения. Този детайл е показателен за начина, по който ДС интерпретира моралния облик на командированите специалисти и вниманието към всякакви „отклонения“ от нормативно допустимото поведение²⁴.

Всички тези примери показват, че агентурно-оперативната и контраразузнавателната дейност на ДС в комплекса „Мини Марица-изток“ далеч надхвърля рамките на защита на стратегически обект и се превръща в инструмент за системно наблюдение, контрол и интерпретиране на социалната, професионалната и личната реалност на участниците в производствения процес. Тази тенденция се допълва от факта, че въпреки формалното наличие на агентурна мрежа във всички звена на комплекса, броят на агентите и доверителните връзки остава ограничен и недостатъчен. В ТЕЦ „Марица-изток“, където работят около 1 000 души, са регистрирани само 4 агента и 40 доверителни връзки, а за целия комплекс „Марица-изток“ броят на агентите е 22, разпределени между централата и рудниците²⁵. Паралелно с това са констатирани сигнали за вражеска дейност, а противопожарната безопасност е определена като критична. В отговор на тези слабости през 1964 г. е създадено оперативно бюро, чиято задача е да координира дейността на службите на МВР, да разследва аварийни ситуации и да информира ЦК на БКП за установените проблеми²⁶.

²³ Пак там, л. 233-234.

²⁴ Пак там, л. 251-253.

²⁵ Из архивите на ДС. Том 33: Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991). Документален сборник: разширен вариант. DVD. София: КРДОПБГДСРСБНА, 2016, с. 67-70, 79-89, 99.

²⁶ Пак там, с. 86-87.

Документите очертават също връзката между технологични и организационни проблеми в енергетиката и необходимостта от активна контраразузнавателна работа. През годините броят на идентифицираните „вражески елементи“ нараства, разширява се контролът върху проектантските и строителни звена. Ако 1957 г. ДС идентифицира 33 „вражески елемента“, включително четирима служители от ТЕЦ „Марица III“, свързани с легионерски организации или буржоазни среди²⁷, то през 1970 г. те вече са 89 души²⁸. През 1973 г. се засилва агентурно-оперативната работа по „Енергопроект“, като целта е контрол над „вражеския контингент“ и координация с другите подразделения на МВР²⁹. Агентурата е натоварена и с наблюдение на технологичните процеси, включително контрол на вноса на западни съоръжения, за да се предотврати използването на морално или физически остарели машини, които не могат да осигурят стабилно производство на електроенергия. Така се формира интегриран модел, при който сигурността, идеологията и техническата надеждност се третираат като взаимозависими елементи от функционирането на енергийната система. В този смисъл агентурно-оперативната и контраразузнавателната дейност на Държавна сигурност в комплекса „Мини Марица-изток“ не представлява единствено форма на политически натиск, а се превръща в специфичен механизъм за управление на рисковете, който обвързва технологичните процеси с идеологическата лоялност и институционалния контрол. Именно тази взаимовръзка определя едновременно възможностите и пределите на ефективността на енергийния сектор в условията на социалистическата държава.

Технически и организационни слабости

Архивните документи разкриват системни слабости в организацията и управлението на енергийното проектиране и строителството на комплекса „Мини Марица-изток“ през 60-те и 70-те години на XX век. Проблемите се проявяват още в началните етапи на реализацията на индустриалния проект, като показват комбинация от технологични недостатъци, организационни пропуски и зависимост от външни доставчици. През 1963 г. се документират финансови загуби в размер на 700 000 лв., произтичащи от договор със съветска проектантска организация за изграждането на сушилният завод към ТЕЦ „Марица-изток“³⁰. Паралелно с това вносът на некачествени части за багери от ГДР води до поредица от технически затруднения и

²⁷ Пак там, с. 44-50.

²⁸ Пак там, с. 216.

²⁹ Пак там, с. 278-288.

³⁰ Пак там, с. 55.

производствени забавяния³¹. Тези първоначални проблеми свидетелстват за неефективен контрол върху доставките и недостатъчна координация между различните структури.

През средата на 60-те години става очевидно, че значителна част от инфраструктурата не отговаря на утвърдените технически стандарти. През 1965 г. ТЕЦ „Марица-изток 1“ е определена като пожароопасна, без модерни системи за обезпачаване и сигнализация, въпреки че осигурява близо една трета от електроенергийното производство на страната³². Забавянията в доставката и монтажа на ключово оборудване за рудник „Трояново-3“ допълнително възпрепятстват развитието на комплекса, а проектирането на вътрешната инфраструктура на рудника през 1966 г. е оценено като технически несъобразено и неизпълнено в срок³³. В края на 60-те години западни компании проявяват интерес към състава на нискокалоричните въглища и възможността за тяхното пряко изгаряне, което свидетелства за технологичен потенциал чрез международно сътрудничество³⁴. Въпреки това проектите, доставени от ГДР за разширение на рудниците, са обект на манипулации и злоупотреби от страна на български специалисти, търсещи лично облагодетелстване³⁵. През 70-те години се задълбочават проблемите в проектирането и експлоатацията на централите. Турбогенераторът в ТЕЦ „Марица-изток 3“ е докладван като опасен за работа, а електровозите в мините системно се претоварват, причинявайки значителни щети³⁶. Забавянията в строителните и технологичните дейности се превръщат в хроничен проблем: през 1977 г. са установени завишени цени на доставена апаратура от западногерманската фирма „Круп“, като случаят е свързан и с промишлен шпионаж³⁷. Две години по-късно ГДР официално заявява невъзможност да изпълни поръчки за тежка техника, което налага изпращане на български инженери за съдействие във фабриките на „Такраф“³⁸. Документите отразяват и нелегални практики: контрабанда на резервни части, злоупотреби със задгранични командировки и участие на инженери в неформални сделки при доставки на оборудване от ГДР и Чехословакия³⁹. Тези случаи демонстрират сложното преплитане между политическата зависимост в рамките на социалистическия блок и икономическите интереси на отделни лица и групи.

Анализът на архивните материали очертава хронична криза в управлението на енергийното строителство в България през разглеждания период. Комплексът „Мини Марица-

³¹ Пак там, с. 60-61.

³² Пак там, с. 133-137.

³³ Пак там, с. 138-139, 173-174.

³⁴ Пак там, с. 173-174.

³⁵ Пак там, с. 189-191.

³⁶ Пак там, с. 316-317.

³⁷ Пак там, с. 181-182, 447-448.

³⁸ Пак там, с. 469-470.

³⁹ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, л. 26-30.

изток“ е изграден с активното участие на СССР, ГДР и други социалистически страни, но зависимостта от външни проектантски организации и доставчици се оказва уязвим фактор, довел до плащания, финансови загуби и технологични компромиси. Липсата на ефективен контрол, съчетана със злоупотребите и корупционни практики, превръща проекта в пример за структурни проблеми в индустриалната политика на НРБ. Въпреки това стратегическата значимост на комплекса, техническите решения и управленските подходи остават подчинени на политическата логика, което води до бавна модернизация на енергийния сектор.

Инженерни рискове и социално напрежение

В края на 60-те и през 70-те години комплексът „Мини Марица-изток“ се утвърждава като ключов енергиен център на НРБ, но архивните документи разкриват системен набор от инженерни, организационни и икономически слабости в неговото изграждане и експлоатация. Честите свличания в рудник „Трояново-2“, определени от специалисти като безпрецедентни за открития добив в световен мащаб, създават сериозни производствени затруднения и застрашават стабилността на националната енергийна система⁴⁰. В резултат на тези аварии се налага използването на нискокачествени въглища, което води до спад в ефективността на ТЕЦ „Марица-изток 2“ и другите централи от комплекса. Архивните документи свидетелстват за сериозни проектантски грешки при планирането и изграждането на рудниците. Липсата на съобразяване с геоложките особености на района и формалното изпълнение на експертни предписания водят до структурни слабости и повишен риск от свличания. Същевременно се разкриват умишлени манипулации в плановете за добив – изкуствено завишаване на производствените квоти, което служи за оправдание на неизпълнени държавни задачи и прикриване на организационни пропуски⁴¹.

Проблемите не се ограничават само до техническите аспекти. Документалните свидетелства съдържат данни за системни организационни и финансови нарушения: слаб контрол върху разходите за гориво, съмнения за корупция при оскъпяване на енергията, неефективно управление на разкривката и транспортната инфраструктура⁴². Липсата на стимули за квалифицираните кадри води до засилено напускане на специалисти, особено в железопътния

⁴⁰ Из архивите на ДС. Том 33: Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991). Документален сборник: разширен вариант. DVD. София: КРДОПБГДСРБНА, 2016, с.197-200, 208-209, 214-215, 251-252.

⁴¹ Пак там, с. 266.

⁴² Пак там, 289-291, 301, 303-304, 310-312.

транспорт, който е критично звено за функционирането на комплекса⁴³. В края на 70-те години екологичните и противопожарните рискове достигат критични нива. Докладите посочват висока запрашеност, недостатъчни мерки за обезпрашаване, както и постоянна опасност от експлозии и пожари поради липса на квалифициран персонал за поддръжка. Изборът на площадки за нови мощности и наличието на въглищни запаси под терени, предвидени за строителство, допълнително утежняват рисковете за стабилността на комплекса⁴⁴. Рудник „Трояново-2“ се превръща в символ на противоречието между амбициозните планови задачи и реалните технически възможности на социалистическата индустриализация. Документите показват, че пренебрегването на експертни предупреждения и липсата на независим контрол са довели до хронична нестабилност и натрупване на производствени проблеми, които засягат целия енергиен сектор.

Паралелно с инженерните и организационните слабости се очертават социални и политически напрежения. Архивните материали от втората половина на 60-те години съдържат критични оценки за икономическата и социалната политика на режима: разхищаване на държавни ресурси за пропагандни цели, прекомерни привилегии на партийния елит и изострено социално неравенство, особено в селските региони. Агентурни сведения от 1964 г. и документи, съставени в контекста на Пражката пролет от 1968 г., предават песимистични прогнози за икономическата стабилност на страната, като подчертават усещането за системна криза, отслабване на легитимността на режима и отчуждение на обществото от държавната собственост⁴⁵.

Посочените факти представят комплекс „Мини Марица-изток“ не само като стратегически енергиен център, но и като огледало на структурните проблеми на социалистическата индустриализация – политически зависим проект с технологични компромиси, ниска ефективност и хронични социално-икономически напрежения. Документите показват как централизираното планиране, липсата на независим експертен контрол и политическите приоритети често надделяват над технологичната рационалност, което води до дългосрочни слабости в управлението на енергийния сектор.

Вместо заключение

Анализът на архивните документи разкрива, че функциониране на въглищния комплекс е белязано от взаимосвързани проблеми, които обхващат технологични, организационни,

⁴³ Пак там, с. 363-364, 399-401.

⁴⁴ Пак там, с. 69, 301, 303-304.

⁴⁵ АКРДОПБГДСРСБНА – М, VI-Л-628, л. 40, 98.

социални и политически аспекти. Документите свидетелстват за системни грешки в проектирането и строителството на рудниците и електроцентралите – неправилно избрани площадки, несъобразени геоложки условия и липса на достатъчно модернизация. Тези фактори пораждават аварии, свличания и необходимост от добив на нискокачествени въглища, което ограничава производствените възможности. Паралелно се наблюдават организационни слабости като неефективно управление, оскъпяване на доставките, злоупотреби и манипулирани планови отчети, които задълбочават финансовата нестабилност и подкопават доверието в индустриалната политика на държавата.

Социалният аспект на кризата също е ясно изразен. Документите отразяват растящо недоволство сред работниците, предизвикано от тежките условия на труд, ниските възнаграждения и липсата на перспектива за социално развитие. Напускането на квалифицирани кадри и особено проблемите в железопътния транспорт показват значителни структурни дефицити в управлението на човешките ресурси. Агентурни доклади разкриват, че през втората половина на 60-те години социалното напрежение се засилва, а доверието в режима отслабва.

Комплексът „Мини Марица-изток“ се превръща в отчетлив пример за ограниченията на социалистическия индустриален модел. Макар да е замислен като гарант за енергийна независимост и символ на икономическа мощ, проектът се сблъсква с комбинация от технически рискове, управленски дефицити и политически натиск. Централизираната система на планиране и контрол често пренебрегва експертните препоръки, а политическата логика доминира над технологичната рационалност, водейки до сериозни финансови и инфраструктурни загуби. Историята на „Мини Марица-изток“ в разглеждания период показва, че устойчивото развитие изисква независима експертиза, професионален контрол и гъвкаво управление – условия, които тогавашната политическа система не успява да осигури. Тя разкрива как амбициозните планови задачи на социалистическата индустриализация често влизат в конфликт с реалните възможности на страната, а резултатът е хронична нестабилност на енергийния сектор и натрупване на структурни проблеми, които се пренасят и в следващите десетилетия.

Литература:

Dokumentalen sbornik, 2016. Darzhavna sigurnost i balgarskata energetika (1944-1991): razshiren variant, Tom 33. [Документален сборник, 2016. *Държавна сигурност и българската енергетика (1944-1991): разширен вариант, Том 33*].

Energiyni iztochnitsi na NR Bulgaria, 1964: t. 1-2, S. [Енергийни източници на НР България, 1964: т. 1-2, С.].

Nabatov, N. i dr. 2015. Elektroenergetikata na Bulgaria. S. [Набатов, Н. и др. 2015. *Електроенергетиката на България. С.*].

[https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-l-20-ot-1978g.-\(M-f.1-op.11-a.e.320\)-compressed.pdf](https://www.comdos.bg/media/Instrukcia%20DS/Instruktziya-l-20-ot-1978g.-(M-f.1-op.11-a.e.320)-compressed.pdf)> (Последно посетен: 29.08.2025).